

Szakó László

Fábry Zoltán irodalmi cikkei

Magyar írók

Fábry hű őrzője és követője a haladó magyar szellemi hagyományoknak is.

A fasizmus erősödő veszélyének ellenhatására Fábry publicisztikájában a harmincas évek második felében megindul a múlt, a nemzeti hagyományok átértékelésének folyamata. A húszas években Fábry még a hagyománynélküliség gondolatát, a mindent előlről kezdés elvét hirdette. Az első világháború borzalmain eliszonyodva az előző korszak minden illúziójával szakítani akart. A korábbi múltból egyetlen hagyományt kívánt tovább vinni, Ady örökségét. A fasizmus múltat-kisajátító mohósága ébreszti rá arra, hogy a múlt sem maradhat szabad préda. Amikor 1938-ban a hivatalos Magyarország Kölcseyt ünnepli a költő halálának centenáriuma alkalmából, Fábry az igazi Kölcsey teljes örökségéből kiáramló tanulságot szegezi szembe azokkal, akik számára a nemzeti eszme egy befelé szűkülő, haladás ellenes irányzattá vált a huszadik században.

Kölcseynél az emberszeretetet emeli ki. Kölcsey az emberszeretetre, a humánusra példa. „Szeretni az emberiséget ez minden nemes szívnek elsődleges előfeltétele.” (Kölcsey idézete.) Érdemes megfigyelni, hogy Fábry 1938-ban Kölcsey jelleméből nem a hazaszeretetet, nem a hazafiaskodást emeli ki, bár Kölcsey egyformán tanú: emberszeretetre és hazaszeretetre.

Kölcsey és Fábry jelleme és élete között sok a hasonlóság. Kölcsey magánya hasonló Fábry magányához. Kölcsey emberszeretete azonos Fábry humanizmusával, sőt népszerűtetük, nemzetszeretetük is hasonló töből fakad. Kölcseynek több idézete Fábrynál és Fábryban példaadásként újraéled.

Megszóllaltatja a magyar felvilágosulás nagy úttörőjét, Kazinczy Ferencet, a reformkor emberszeretetét példázó Kölcsey Ferencet, a nemzetfeltű Vörösmartyt, Petőfit, Csokonait és másokat.

Kazinczyban Fábry a szlovákiai magyar irodalom egyik legrégebb és legtisztább hagyományát példázza. 1938-tól származik egyik tanulmánya, melyben ezt írja: „Az ellenség ma is, akkor is egy, a felvilágosultság.” (Magyar nap.)

Apáczai Csere János is a gondolat igazára tanú. Amikor Apáczait idézi Fábry, ezen van a hangsúly. Apáczai életéről ezt írja: „. . . félreért-
hetetlenül példázza a gondolatot erkölccsel egyjelentésű forradalmi igazát.”

Foglalkozik Fábry a XX. századi magyar irodalommal is. A XX. szá-
zad hangadó egyéniségein kívül: Ady, József Attilán, Móriczon kívül
Tóth Árpádnak, Radnóti Miklósnak és Balázs Bélának szentelt írást. He-
lyet kap még Fábry írásaiban Móricz Zsigmond is, aki iránt Fábry korábbi,
téves tájékoztatáson alapuló kritikáját több írásában módosítja. A Móricz-
ról alkotott kép világos és igazságos lett. Fábry Móricz iránt tanúsított
érdeklődése is nyilvánvaló, hisz Móricz, amint Fábry maga írja: „Ady
mellett a legdöbbenetesebben tárta fel a háború emberirtó, emberrontó
barbarizmusát.”

Fábry írásaiban a két legtöbbet szereplő költő, akik külön esszében
vagy más írásokon keresztül újra meg újra visszatérnek: József Attila és
Ady Endre. Sőt mondhatni, hogy Ady Fábry egész írói működésén keresz-
tül uralta és vezette gondolatát.

Fábry József Attiláról szóló esszéje széles, talán a legterjedelmesebb
minden eddiginél. A költő élete, méltatása, költészetének tárgyalása épp-
úgy benne van, mint a legújabb József Attila-kutatások eredményei. Em-
berség és magyarság József Attilánál, a fasizálódó imperializmus és egy
újabb háború ellen irányul. József Attila emberhez méltó gondjával össze-
fog, összetart, egységbe toboroz minden embertelenség ellen. Itt, ezen a
ponton élteti és ébreszti József Attilát Fábry is.

Fábry hű segítője volt József Attilának a szlovenszkoói kapcsolatok
kiépítésében. Az Útban több olyan József Attila vers is megjelent, ame-
lyek akkor Magyarországon nem jelenhettek meg, pl. 1931-ben József
Attila Döntsd a tőkét kezdetű verse. Az Út szerkesztőjének a húszas évek
végén kezdődő ismeretsége József Attilával bensőségesebbé és gyakoribbá
vált. Így emlékezik erre Fábry Zoltán: „Amikor Az Út megjelent, József
Attila (kivel a Korunk-„vonalon” már régebben összekötetésben álltam)
elküldte a **Döntsd a tőkét, ne siránkozz** kötetét. Az utolsó pillanatban. Az
ajánló sorokban ott a dátum: „A kobzás napján”. Ismertetésem Az Út
augusztusi számában olvasható. József Attila 1931-ben rendszeresen küld
verseket Az Útnak. Egyik legszebb, fájdalmas erejű mozgalmi verse a
Lebukott, itt jelent meg (nov.) névtelenül és csonkítottan: utolsó strófája:
„elkobozva”. Több verse sem előtte, sem utána nem jelent meg. Miért? Az
ok ugyanaz, amit magyarországi viszonylatban Komlós Aladár szögezett le:
„A párt hivatalosai zavaros szocialistának és másodrendű költőnek tartot-
ták.” Horváth Márton a Szabad Népből nyíltan ítélte el a sajnálatos el-
tévelyedést: „Mi, kommunisták, nem tagadjuk azt aényt, hogy a harmin-
cas évek elején győz sorainkban a szektárius szellem, mely nem érte fel
József Attila költészetét.” Még jó, hogy két versét: a **Párbeszéd** (Hexa-
meterek), melynek tárgya a cipészsztrájk és — kritikai kiadás szerkesztői
által érthetetlenül a kétes eredetűek közé sorolt — **Kurucok beszélnek** c.
verseket csak másolatban küldtem el a pozsonyi illetékeseknek, de így
ezek eredeti gépkéziratban megmaradva, ma a kritikai kiadásba kerül-
hettek.

A **Sarló és kalapács** rigorózus állásfoglalása József Attilával szemben mindenütt megteremtette a maga áldatlan gyümölcsseit. A pozsonyi pártbotfúlúsággal szemben tehetetlen voltam, és József Attila érthetően elkeseredett. Hiába vigasztaltam azzal, hogy **Az Út**, noha én lennék a szerkesztője, sokszor még az én cikkeimet sem hozza, hiába, az elkeseredés olyan méretű, hogy azzal fenyeget (és ezt sajnos be is tartotta), nem küld több verset. Ilyen elvető, keserű hangulatban született meg az a levele mely sok vitás pontra adhat feleletet.

Az **Út** 1931. 6. számában közölni kezdte (de két folytatás után abbahagyta) a Moszkvai Proletárirók Szövetsége magyar csoportjának platformtervezetét a magyar proletáriradalomról. Felhívtuk a kultúrszerveket és írókat, hogy „a vitában vitacikk formájában vegyenek részt”. József Attila levélben válaszolt (szept. 3.) „A platform tervezetét ismerem a Sarló és Kalapácsból azzal a támadással együtt, amely engem illet. Enyhén szólva „tájékozatlan” társaság frakciós tevékenységének minősítem. Én több mint egy esztendeje tevékeny tagja vagyok az illegális KMP-nek, mint párttag kezdetben röpirat-stencileket gépeltem, ma 7 szemináriumom van, és vasárnaponként százak előtt tartok a szabadban előadásokat... Forradalmi verseim többsége a munkások kezén forog sokszorosítva... azon kívül jók és nem rosszak, legalább is nem tehetségtelenek, ugyanakkor, amikor a rólam szóló passzus túloldalán, vers címén, ilyen sorok állnak:

Kiutat kerestünk kiút felé vágytunk,
s a „Viharmadarad” került a kezünkbe,
az „Anyá” lapjai arcunk feltüzelté.

A platformtervezet h) pontjának követelése: harc a művészi minőségért! Nos, majd szóbaállok velük, ha a többes számú alanyhoz többes állítmányt tesznek!... Ezt a levelet meg kellett írnom Önnek, nehogy fölüljön az ellenem szóló támadásnak még olyan formában sem, hogy az a múltira vonatkozik. Én az, amivel vádolnak, de még hasonló sem, soha nem voltam...”*

Ez az egyetlen — de legfontosabb — levél megmaradt” fejezi be emlékezését Fábry.

Az Ady-versek élménye olyan hatással volt Fábryra, mint a világháború gyilkos élményei és a haladó német irodalom.

Ady költészetével Fábry már diákkorában találkozott. Ady verseit nála találjuk a fronton is. A Korparancsban nem találkozunk olyan írással, amely külön foglalkozna Ady költészetével, de említéseket, utalásokat és idézeteket találni Adyról. S több ez, mint valami különálló írás.

A háború viharaira, az úri Magyarország ostromzására Ady volt a példa és próféta a világháború alatt. Fábry már akkor látta, hogy a századeleji könnyű, hitegető, illúziókba ringató sorok mellett Ady versei köl-

*József Attila Emlékkönyv, Bp. 1957. Szépirodalmi Könyvkiadó

tészetté gyúlnak. Igazabbak és mélyebbről fakadnak, mint az előzőké. Ide és ekkor Ady kellett, s Ady vezette Fábry gondolatát és tollát. Fegyver s vitéz ellen című kötetében Fábry már egy egész fejezetet szentel Ady és a Magyarország körüli problémáknak.

Külön írásban foglalkozik Fábry Ady aktuális képének megrajzolásával. Az aktuális Ady képet az írói bátorságot példázó, s a forradalmat prezentáló Ady jelentette. Petőfi után az írói bátorság elveszett, majd Adyban éledt fel és újra elhalt, tűnik ki Fábry írásából ez a kötelességre ébresztő megállapítás. Adyban az írói bátorság, forradalmi meg nem alkuvás példaképét közvetíti és példázza Fábry a harmincas évek végén.

Fábry felismeri és már ekkor rámutat Ady szociális állásfoglalására, s a munkásosztállyal való viszonyára. Ha nem is volt és nem is lehetett Ady a munkásosztály programadója, „. . . de megérzésével, zsenijével úgy rátapintott, úgy ráhibázott a dolgok szociális lényegére, hogy az utat a proletáriátus, a népi erők felé magyar viszonylatban, minden szociológusnál eredményesebben és biztosabban szuggerálta” — szögezi le Fábry.

1948 után Fábry írásai újabb Ady-telítettséget kaptak, talán még erősebbet és szélesebb méretű értelmezést. Fábrynál mindenre és mindenben Ady a mérték. Ady embertelenségben emberséget közvetítő tegnapi példaadása a mában, a békét példázzák Fábry írásain keresztül. S bár alkalmi évfordulókon kívül az 1948 után megjelent Fábry kötetekben nincs külön tanulmány Adynak szentelve, mégis Ady nyer itt kiteljesedést igazának, küldetésének legtisztább, legigazibb valóságában.

Ady igéje Fábryban talált igazi értelmezőjére és gyümölcsötetetőjére.

Fábry Az aktuális Ady című írásában ezt írta: „Ideje lenne már nem mindenért Adyhoz visszanyúlni.” Ma pedig ezt olvashatjuk Fábry tollából: „Hát Ady próféta maradna mindvégig és váltig?” Kérdés, mely válaszra nem vár. Kérdés, melyben több van a rideg kérdőjelnél, valami elcsodálkozás és pozitív felelet is egyben.

Fábry számára Ady mindazt, aki a gondolat igazát hirdeti, aki emberségre, békére törekszik, és a gondolatát erkölccsel mérték: próféta, az emberség örök érvényű szószólója marad.

A világirodalom Fábrynál

Fábry Zoltán Hus-t idézi, és állítja önmagának és a világnak példaképül. Keresni az igazat, meghallgatni és szólni az igazat: erkölcsöt jelent, mely ellen nincs apellálás és alóla nincs kibúvás. Fábrynál az igazság és erkölcs egyesülve jelentik az értéket és mértéket.

A szellemóriások, akikről Fábry ír, mindannyian az igazság tanúi. Az igaz ember megtartásához és az igazság mértékének felállításához Emerson nyújt bizonyítékot: „Ha igaz ember akarsz lenni, ne hízelegj a világnak, az ember tagadjon meg mindent, amit nem érez igaznak és csak azt csinálja, amihez a világ egésze szolgálhat alapul és igazolásul.” (Amerikai tragédia. Fáklya.)

Rabelais-en keresztül Fábry a sötétség, a tudatlanság, a barbárság ellen lázad, amint Rabelais művei a középkor szellemi sötétség és dogmák likvidálására irányultak.

Descartes: a gondolat, az ész embere volt. Gondolkozni tanította meg az embereket, a gondolkodó ember „. . . olyan lény, amely kételkedik, ért, felfog, állít, tagad, akar, nem akar, képzel és érez . . .” mondja Fábry Descartes szavaival.

Itt és így kapcsolódik Rousseau hitvallása az emberről: „Az ember jó . . .”, Fábry szavai szerint: „Rousseau így mondhatná: jó vagyok, tehát létezem”, Rousseaunál a Descartes-i gondolkodás, mint létforma áll fenn. Gondolat nem lehet erkölcs nélkül, és ahol a kettő párosul, ki van zárva minden ellenségeskedés, minden leigázás és erre irányuló háború, amint Fábry írja: „Rousseau soha nem igazolt imperialista háborút!”

Fábry írásaival nem sokat időz a távolmúltnál. Foglalkozik a XIX. század szellemóriásaival, de különösen a századforduló és az imperialista társadalmi rendszer íróit, tudósait szólaltatja meg. Írásaiban nemcsak kimondottan szocialisták szólalnak meg, bár ilyenek is (Liebknecht, Lenin, Marx és mások), de általában az emberség hirdetői kerülnek előtérbe. Rajtuk keresztül üzen, és őket példázzák Fábry írásai, sokszor ma is.

E. Zola, az igazság szerelmese, a valóság hú közvetítője, ma is szót kér Fábry írásaiban keresztül. Zola korát rohamozta, Fábry szavaival élve: „Zola az imperializmusba forduló burzsoázia első tudatos regényboncolója.”

Az imperializmus megtestesítője a tőke, a pénz, ezért Zola éppen ezt támadta írásaiban. A regényről alkotott véleménye: a regény ne csak ábrázoljon, de javítson is.

A Tűz című regény és az 1932-es amszterdami háborúellenes kongresszus egy nevet asszociál: Barbusse-t, a békeharcost. Háború ellen ágálni, emberséget példázni az író feladata volt, és az is marad, lelkiismereti kötelesség. Fábry Zoltán ezt írja Barbusse-sel kapcsolatban: „Voltaire, Hugo, Zola, A. France és R. Rolland után ő lett „korunk lelkiismerete”.

Fábry írásaiban nagy figyelmet szentel az orosz és szovjet irodalomnak. Rendszeresen visszatér Gorkijhoz, gyakran idézi és vele bizonyít. Lev E. Tolsztoj és Ehrenburg írásai sokszor foglalkoztatják. Lenin elveit, irodalomra vonatkozó mértékét ott találjuk Fábry írásaiban. Az orosz irodalom Fábry írásaiban már 1938 előtt helyet kapott. Doročov: Golgota, Solohov: Csendes Don, Gladkov: Cement, Fagyajev, Ehrenburg regényeit méltatja.

Gogol műveiben kora társadalmát foglalja össze és ábrázolásában, közvetítésében vád ez a cári Oroszország önkényuralma ellen.

Fábry „A humanizmus orosz úttörője” címmel A. J. Herzent tünteti ki. Herzen a népszabadságért küzd. „Közvetítő volt — egyike a nagy európaiaknak, akik az emberség, a humanizmus zászlói lehettek” — írja róla Fábry.

Az orosz realistáknál lényegében más humanizmussal találkozunk. Rajtuk keresztül Fábry a forradalmi humanizmust közvetíti.

L. Tolsztoj nem volt forradalmár, humanizmusa, erkölcsi magatartása művein keresztül azonban ma is, korunknak is értéket, nyereséget jelent. Tolsztoj az értelem, az erkölcs megtestesítője — mondja Fábry. Nem véletlen, hogy éppen ő állapítja meg: „ami értelmes, az egyben mindig erkölcsös is”.

Fábry 1940-ben Tolsztojt invokálja és idézi, mint a fasizmus teher-tételét. Fábry szerint: „A mai büntudat nélküli, hősi Európa nem találkozhat Tolsztojjal, ha mégis útjába kerül, forgalmi akadályként kénytelen kezelni egy elmozdíthatatlan gránittömböt.” (A gondolat igaza.)

Tolsztoj értéke, az erkölcs valósága, a humánus nem ideig-óráig tartó tétel, de időtálló, századokon keresztül ható és éltető erő.

Fábry nemcsak bizonyít és igazol. Írásaival az igazságért nem egyszer sikraszáll és igazat tesz. Amikor a nyugati rádió Puskint magának akarja kisajátítani, Lenin ellen kijátszani, Fábry felemeli igazságtevő szavát. Puskin a mai szovjet irodalom és élet szerves része, s elvitathatatlan hovatartozását Fábry Leninnel bizonyítja: „Magammal vittem Szibériába Puskint, Lermontovot, Nyekraszovot . . .”

Leninről még egy vonatkozásban olvashatunk írást 1948 után Fábry tollából. Lenin és Majakovszkij — a fejezet címe. Majakovszkij futurista költészettel kezdte, Leninnel sohase találkozott, és öngyilkossága többet értett, mint segített hírnevének. Itt tesz Fábry írása újból igazságot, és helyes irányba tereli sokak véleményét.

A szocialista rendszer ereje, újat és haladást jelentő valósága a közösségben, az egységben van. Ezt példázza Makarenko — Az új ember kovácsa — című regénye, és ezt bizonyítja Fábry erre vonatkozó írása. Fábry Makarenko regényéről úgy ír, mint valami hőskölteményről: „Évezredek óta fegyverek s vitézek uralták a teret, most egy nevelő tette és egy nevelő eredménye . . . kéri és követeli a legfelsőbb címet és rangot.” (A gondolat igaza.) Makarenko erkölcs-pedagógus. Pedagógiája: a közösségi érzés kialakítása. „A kollektíva egymást neveli, erősíti — munkaszeretet ez, ennyi a Makarenko-kollektíva hajtóereje” — írja Fábry.

Így találkozik Fábry írásaiban az orosz múlt a szovjet jelennel és jövővel. Kár, hogy Fábry nem foglalkozik bővebben a mai szocialista szovjet irodalommal, kritikus, irányító szavai bizonyára ma is sokat használnának.

Fábry sokszor merít a német irodalom múltjából, szemmel tartja a német irodalom alakulását. Fábry életútjának kialakulására a német irodalom döntő hatással volt. Krammer Jenő megírja Fábrynak, hogy elmélyed a német irodalomban és megírja az első világháború utáni német irodalom helyzetét. Fábry nagy örömmel üdvözölte ezt az elhatározást: „Én egy életen át erre készülődtem. Ugyanezt és ugyanúgy megírni, ahogy Te akarod. Az indító szándék és az objektív történeti ok, a szubjektív muszáj és a szinte már kegyeletes attitűd ugyanúgy halmozódott fel bennem, mint Nálad”, — írja 1962. november 12-én kelt levelében.

Vizsgáljuk meg Fábry írásain keresztül, hogy szerinte milyen világ-irodalmi és emberi értékeket adott a németiség az emberiségnek.

Goethét említhetjük először, akinek nagyobb, terjedelmesebb tanulmányt szentelt Fábry. Az egyik fejezetben Goethét Petőfivel együtt tárgyalja, hogy így jellemezze a két ellentétes költőóriást. „Petőfi a forradalmi indulat és Goethe a stabilizációs konokság . . . Petőfi és Goethe: a tömegsírba menekülő 26 éves magyar költő és az önmagában a világot kereső weimari Faust, a korparancsot mellreölelő Petőfi és a hátat fordító Goethe . . .” olvashatjuk Fábry jellemzésében. (A gondolat igaza.)

Goethe teljes tudatossággal vállalta Weimart, a kompromisszumot, a közösségnek, a népnek hátat fordítva. Fábry tudatosan állítja így be Goethe jellemét. Felveti a kérdést — És mit csináljon vele a proletáriátus? — majd meg is válaszolja. Goethét mindezek ellenére nem lehet elvetni. Nála minden a mű érdekében történt. Valójában nem is ő szolgált Weimarnak. „Weimar a lehetőség, a nyugalom, az egzisztenciális biztonság — szolgált neki: a műnek!” írja Fábry. (A gondolat igaza.)

Goethe a szellem teljességét példázza, és Fábry is ezt a sokrétűséget, teljességet hangsúlyozza. Goethe a szellem óriása, gránit, amely elenyészhetetlen, mozdíthatatlan valóság: „El a gránittól, vissza Goethehez!” Vissza a gránithoz! Grániton megtörik a gránát mesterséges ereje” — írja Fábry.

Goethe ellentéte német talajon Schiller. Schiller műveiből, Goethével ellentétben, láng, forradalmi szellem sugárzik. Schiller lázadása, az elnyomottak lázadása a zsarnokok ellen — írja Fábry Zoltán. Hősei tragédiájuk ellenére sem halnak meg, s újra Fábry igazolódik: „a szellemet nem lehet megölni,” a végszó, a végkicsengés az övé marad.

Schiller jelen van mindenütt, ahol a valóság szolgáltsággá görcsösödik. Így üzen Fábryn keresztül Schiller. Schiller és általa Fábry egységesen embreséget példáznak, de ott, ahol zsarnokság van, csak a lázadás, csak a nép tehet igazságot, embreséget.

A sort Nietzschével folytatva, Fábry szerint Nietzsche kora civilizációja ellen lázadt egy átmeneti korban, amikor a kapitalizmus még nem volt elég fejlett, — szabadító igenlés akart lenni — a fasizmus kapcarrongya lett.

A szellemi, írói, emberi tettnek olyannak kell lennie, hogy az soha érvényét ne veszítse, bizonyítják Fábry írásai. Nietzschével ellentétben Heine béke, jólét és szabadságvágya nemcsak korában volt érvényes, de időt álló értékű maradt, mert emberségigenlése az egész emberiség érdekeit szolgálták.

Fábry írja róla: „Vele és általa a költő történelmi tényező lett: társadalomformáló erő”. A költő, aki történelmi tényező, társadalomformáló erőt jelent és emberségre tanít, figyelmeztető példaadás lehet a jelennek is. Fábry éppen Heinével kapcsolatosan állapítja meg, hogy az életre béke, a jólét és szabadság jegyében egyedül a proletáriátus hivatott pontot tenni. A költő igaza után csak a nép tehet pontot. S a pont: a béke. „Az embreséget — mondja Fábry — a háborút kiteljesítő múlt hatalmaktól kell megszabadítani”. (Hidak és árkok.)

Fábry olykor kiváló zeneszerzőket, festőket, művészeket idéz, mint a kultúra egészének, a humánumnak közvetítőit, hirdetőit. A zeneszerző bizonyos vonatkozásban szintén költő. Zeneszerző, költő egyformán az emberség vagy embertelenség tudatosítója, aki az emberséget békére vagy háborúra ösztönzi.

„Bachról jelentette ki egy kései csodálója — nincs nála nagyobb költő” — olvashatjuk Fábry közvetítésében. Maga Fábry a zenéről mint egyetlen világot átfogó teljességről beszél, a zenében látja az összecsengés, a harmónia elérhetőségét.

A harmónia: béke és emberség. „Bach zenéje a vox humana egyik legpozitívabb fejezete: megtisztít, jobbá tesz, felemel . . . Aki Bachot megérti, az egy lesz vele: embertelenség, szabadság, harmónia.” — állapítja meg Fábry. (A gondolat igaza.)

Fábry az igaz és tiszta-szándékú reformátort közvetíti Bachon keresztül, haladás, az emberség, a harmónia örök közvetítőjét.

Thomas Mann és Heinrich Mann újra az igazságot, emberséget közvetítő toll emberei. Thomas Mann a fasiszta korszak legbátrabb emberiség-hirdetője. „Sokáig hallgatott, a radikális türelmetlenség újra gyalázta, gúnyolta, de amikor kimondotta a szót: pontosabban, pusztítóbban célba találni nem lehetett” — írja róla Fábry.

Bár csak 1948 utáni Fábry-írásokról van szó, itt kell megjegyeznünk, hogy a harmincas évek elején ő maga is kissé a türelmetlenség hangján ír Thomas Mannról: „A nagy Thomas Mann is, mint ma mindenki, fölcsapott Európamentőnek és az észhez apellálva, a polgárság és a szociáldemokrata egymásrautaltságának lesz a szószólója és védője.” (Korunk.)

Fábry írásaiban többször visszatér Thomas Mannhoz, idéz tőle és bizonyít vele. Talán Ady és Thomas Mann, ez a két író az, aki írásaiban leggyakrabban előfordul. Ők példaképekül szolgáltak, és minden bizonnyal hatással voltak Fábry Zoltánra. Ady harca, Thomas Mann humanizmusa fejlődik Fábry írásaiban harcos, szocialista humanizmussá.

Thomas Mann a polgárságtól a polgári humanizmustól indul ki, és „. . . a német idegenség ellen és ellenében lett más és ellenség, lehetett nemzetpélda és törvényszövegező.” (A béke igaza.)

Fábry írásaiban Thomas Mann antifasizmusát közvetíti a jelennek példaképpen és tanulságul. Antifasizmust, mely harcos voltában, békeigénlésben a mának is példát ad, figyelmeztet. Halhatatlanságának pedig szellemi öröksége, erkölcsi magatartása, humánuma szolgált örök érvényű alapot. „Szava: erkölcsi kinyilatkoztatás, gondolat igaza” — írja Fábry.

Thomas Mann figyelmeztetése, Fábry Thomas Mann példázása ma épp úgy, mint egykor, a fasiszmus veszélyét és antifasiszta harcot jelent. Fábry erre maga szolgált bizonyítékot: „Thomas Mannt csak antifasizmussal lehet vállalni, éltetni, követni és hitelesíteni.” (Hidak és árkok.)

Fábry Heinrich Mannban is az antifasiszta regényírót, az emberség harcosát tiszteli és közvetíti korunknak. Ezt írja: „Becsüljük, éljük valóva Heinrich Mann örökségét: az antifasizmust.” (A gondolat igaza.)

Fábry írásaiban Goethétől — a szentől — Schilleren, Heinén és a Mann testvéreken keresztül egyre közelebb jut a jelenhez, a XX. század égető problémájához: az imperializmus és a fasizmus dokumentálásához, leleplezéséhez. A szellem, a gondolat óriásai egyre inkább a válság fenyegető veszélyét példázzák. Berthold Brecht, a német fasizmus üldözöttjének példája ezt kitűnően mutatja. „Brecht lírikus és drámaíró volt, tehát gondolkodó, de írásaival a kapitalizmus és fasizmus egyik legpotenciálisabb leplezője,” — írja Fábry Zoltán.

Brecht is, mint Thomas Mann, Fábry szerint az évek folyamán egyre jobban a változni és változtatni-muszáj tudatosítója lett . . . (Hidak és árkok.) Keserű szatírája a nyárspolgárt, a tőkést pellengérezzi ki. Mindez Brechtnél az ember, a béke, a kultúra védelme érdekében történik. Hirdeti: „Könyörüljünk meg a kultúrán, de előbb könyörüljünk meg az emberen. A kultúrát megmentjük, ha az embereket megmentjük.” (Hidak és árkok.) Brecht Galileije hisz az emberben, és Brechttel együtt az emberi faj legnagyobb élvezetének a gondolkodást tartja. A gondolat igazáról és a gondolat erkölcsé való lényegüléséről már korábban szó volt.

Brechtnél a gondolat igaza békét jelent, a béke igazát közvetíti. Minden: a béke. Brechtet idézem: „Minden emberi tényekedésnek, minden teljesítménynek, minden művészetnek, sőt magának az élet művészetének is alfája és omegája a béke . . .” (Hidak és árkok.)

1948 után Fábry írást szentel Emerson, Ibsen és Shaw emlékének, mérlegre teszi Kisch, Weiskopf, Adolf Meschendörfer írásait, velük és általuk ismertet, oktat és tanít.

Emerson, Amerika nevelője, tanítója akart lenni, az igazságot kereste és hirdette, s így a társadalmi rendszert is támadta és vádolta. Fábry Emersonon keresztül, Emerson egyéni tragédiáján keresztül az amerikai kultúra tévútját, kudarcát bizonyítja, amely háborúhoz vezetett és figyelmeztet ma is. Ezt írja Fábry: „Hogy az igazságkeresők kikapcsolásával hová ért el, azt a dollár-imperializmus mai valósága mindennél világosabban mutatja. — Az atombomba a világ katasztrófa-lehetőségét vetíti.” (A gondolat igaza.)

Fábry szinte hihetetlenül a legelvontabb eszmei, szellemi fejtegetésekben is mindig reális, a helyzet adta társadalom valóság alapján mozog. Helyesen értékeli Ibsent, Bernard Shawt, Kraust stb.

Fábry világirodalmi értéket közvetítő írásaiban hidat épít nemzetek és népek között, emberséget hirdet.

Amikor E. Kisch vagy F. C. Weiskopf gondolatvilágával ismertet meg, népek találkoznak magasabb szinten, emberséget hirdető kultúrában. A kultúra: megismerés, humán-igenlés, találkozás nemzetek között, a népeket csak egymás kultúrájának megismerése segítheti ahhoz, hogy elkerüljék a pusztító háborút, és érvényben maradjon az élet egyik alap-törvénye: a szeretet. Fábry figyelmeztetően Tolsztoj szavait idézi, amelyeket Tolsztoj egy hónappal halála előtt Gandhinak üzent: „A szeretet az élet legmagasabb és egyetlen törvénye. Ha ez elértéktelenedik, akkor már csak egy törvény létezik: az erősebb joga.” (A gondolat igaza.) Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az előttünk porba-hullt német fasizmus barbársága.

A cseh és szlovák irodalom

A szlovákiai magyarság feladata és célja több volt, mintsem saját sorsának a viselése.

A szlovenszkói küldetés egyik legsajnálatosabb kifejezője Győry Dezső költő és publicista volt. Maga Fábry is gyakran alapoz és épít Győry költészetére.

„Sohasem magunkért, mindig másért
Hirdettünk többet, mint magunk:
Jobb lenni ösztönünknel, a másnál,
S tartani minden gátomlásnál
Élő gátnak szívünk és agyunk.
Gyűlölségre nevelt a sorsunk,
Mi szeretetre önmagunk.”

Fábry példaként, bizonyítékként idézi Győryt — mint emberi hangot —, aminthogy a költő az is. A szlovenszkói magyarság: a hidépítő, a közvetítő szerepét vállalta a világ felé, az emberség felé. A Dunatáj egységre, emberségre intő hangját újra a kisebbségi költő, Győry szólaltatja meg: — „Hidat verhetne s csak az árkot ássa”.

Fábry Kollárt is idézi: „Ha szlávot mondasz, ember feleljen neked.” A szlovenszkói magyarság embert mondott, társat keresett és nem volt, aki meghallja, aki kezet nyújtson: „Hiába hívom a szlávot, ember nem felel többé” — írja Fábry. Példaként olyan neveket emleget, mint: J. Hus, J. Á. Komensky, Hviezdoslav, Gorkij, Lenin, akik mind az emberiség egységét vallották. A szlovákiai magyar irodalom küldetése, emberséget tolmácsoló feladata ma is követendő célkitűzés.

A hídon, az emberségben ma is a népek kultúrája találkozik, emberek, népek közelednek egymás felé. Fábrynak a közös állam népeinek szellemi értékével foglalkozó műveit ezért éppen a szlovákiai magyar irodalmi részben kell tárgyalni.

A szlovákiai magyarság kevésbé ismerte a cseh és szlovák nép irodalmát, kultúráját. Az egymásbecsülés viszont csak kölcsönös ismeretek útján érhető el. Fábry írásainak célja ezeket az idegen irodalmi értékeket közvetítő munkáiban is az emberség, a béke, a testvériség továbbfejlesztése, fenntartása. Írásaiban elsősorban azokat tolmácsolja, akik a fentebb említett örök emberi problémát, legnemesebb írói szándékot tartják műveikben szem előtt.

Tompa Mihály: Békeszózatából idéz bevezetőjében — amely a magyar, oláh, szláv bánat-testvériközösségének legkorábbi megfogalmazása:

„Testvérkezet! Testvérkezet!
Magyar, szláv és oláh elem!
Az átkos külöszakadás
Örökre száműzött legyen!”

(Tompa Mihály: Békeszózat.)

Hviezdoslav sokaig ismeretlen volt a magyarok számára. Fábry az adósság, a hiányérzés hangján beszél erről. Hviezdoslav szonettjeit magasra értékeli. A népek békevágya, háború elleni tiltakozása mindig egyezett, mindig egy volt. Hviezdoslav, úgy amúgy, mint Ady, hallatta szavát a barbárság tetőfokát dokumentáló háború ellen — mondta Fábry. „Ady és Hviezdoslav, magyarul és szlovákul egyformán az embert — tehát az emberséget igenlik az embertelenség csúcspóján; a háborúban.” (Hidak és árkok.) Amikor Fábry Adyt és Hviezdoslavot említi, idézi, békét mond, emberséget, testvériséget hirdet. Fábry költők, írók szavaival már számos esetben elmondotta véleményét, hogy a háború testet öl, lelket, gondolatot, embert kisebbit, tipor és gyaláz. „Hviezdoslav véres szonettjei — írja Fábry — a vox humana szlovákul, a költőé, aki a háborúban és a háború ellenében ember maradt”. (Hidak és árkok.)

A cseh világirodalom világszerte ismert háborúellenes, háborút kifigurázó műve J. Hasek: Svejek című szatírája. Fábry több ízben visszatér ehhez a műhöz mint értékes dokumentumhoz. Először 1927-ben az Új Föld című lapban, majd A béke igazában. „A háború itt elvesztette értelmét: nevetségessé, semmivé, nullává lepleződött le: emberidegen értelmetlenségé” — írta Fábry.

A cseh nép erkölcsi elkötelezettségének jelenvalósága, példaképe J. Fucik. Fábry írásaiban sokszor visszatér a cseh nép e legelszántabb harcósához. Fábry Fucikban az igazságot, elvhűséget, erkölcsöt és emberséget emeli követendő, példaadó magasságra.

Fucikot megölték, de a gondolat, az eszme, melyet vallott és életcéljául tűzött ki, nem halt meg, győzött — a gondolatot nem lehet megölni — szögezi le Fábry. Fábry írja: „Fucik az igazság szerelmese, harcosa volt, toll embere, író, gondolatteremtő, emberirányító. A fasizmus első számú ellensége, a szellem erkölccsel telített embere”. (A gondolat igaza.)

Fábry munkáiban a szlovák és cseh művek, írók egész sora szerepel. Foglalkozik régebbi és új művekkel, amelyek az emberségnek értéket jelentenek.

Fábry az igazra tanít és a tanúk tanúja, az igazság legilletékesebb szószólója ki más lehet, mint az igaz szó mártírja, Husz János: „Keressz az igazat, őrizd az igazat, mondd az igazat mindhalálig.” (Husz J.)

Peter Bezruc Sziléziai dalaiban a nép igaza, a munka hőse szólal meg, ezt üdvözli Fábry, majd Karel Capek humanizmusa előtt tisztelőleg, költői igazságszolgáltatását csodálja, amely semmivé nézte, semmivé törpíti a „müncheni kupec kedést”. Mikszáth-tól, Jileznickyig nem a pilzeni sör a fontos, nem a zsendicés bacsa, nem a paprika, vagy a barackpálinka — írja Fábry — a korfelelős írónak a nemzetsajátság mai realizmusát kell megkeresni. Ezt megkeresni nem jelent mást, mint szociális valóságot vetíteni. (A gondolat igaza.)

Fábry írásai műveken, írókon keresztül a jövő érlelődését bizonyítják. Nála és általa a vox humana szólal meg. A szlovenszkoí küldetés így nyer Fábry írásain keresztül ma is igazolást és máig erő érvényességét.